

УДК 338:43

Осипова М.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та планування бізнесу
Одеського національного економічного університету***ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ**

У статті розглянуто проблемні питання функціонування господарств населення, особистих селянських господарств та їх місце в сільськогосподарському виробництві. Обґрунтовано необхідність поступової трансформування, перетворення господарств сільського населення в сімейні фермерські господарства. Акцентовано увагу на проблемних питаннях практичного створення та функціонування сімейних фермерських господарств на основі чинного законодавства та можливих шляхах їх вирішення.

Ключові слова: сімейні фермерські господарства, фермерські господарства, сільськогосподарське виробництво, господарства населення, домогосподарства, особисті селянські господарства.

Осипова М.М. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

В статье рассмотрены проблемные вопросы функционирования хозяйств населения, личных подсобных хозяйств и их место в сельскохозяйственном производстве. Обоснована необходимость постепенной трансформации, преобразования хозяйств сельского населения в семейные фермерские хозяйства. Акцентируется внимание на проблемных вопросах практического создания и функционирования семейных фермерских хозяйств на основе действующего законодательства и возможных путей их решения.

Ключевые слова: семейные фермерские хозяйства, фермерские хозяйства, сельскохозяйственное производство, хозяйства населения, домохозяйства, личные подсобные хозяйства.

Osyova M.M. THE ISSUES OF FAMILY FARMS DEVELOPMENT

The article deals with problem issues of households and private farms functioning and their place in agricultural production. The necessity of gradual of transforming and transformation of rural households to family farms was proved. Attention is focused on the problem issues of creation and functioning family farms on the basis of current legislation and their possible solutions.

Keywords: family farms, farms, agricultural production, population farms, households, private farms.

Постановка проблеми. Основою розвитку сільської місцевості є сільське господарство, яке демонструє за останні роки досить високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва. Зниження рівня доходів селян, поширення безробіття в сільській місцевості привели до зростання сільськогосподарського виробництва в сільських домогосподарствах. Неefективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах визначає два протилежні напрями структурних змін у сільськогосподарському виробництві, що впливають на соціально-економічний розвиток села:

- зростання виробництва продукції в особистих селянських господарствах;
- поширення вертикально інтегрованих експортно-орієнтованих структур, що пов'язано з негативними соціальними й екологічними наслідками.

Треба відзначити, що, незважаючи на значну частку господарств, населення у виробництві сільськогосподарської продукції, практично не має ніякої підтримки держави, доступу до кредитних ресурсів порівняно з фермерськими господарствами, сільськогосподарськими підприємствами, спостерігається практична нестача соціальної захищеності зайнятого в них населення. Фактично більшість господарств населення стали засобами виживання, які не мають можливості до розвитку, збільшенню доходів. Також у цих господарствах не дотримуються сівозміни, норм використання засобів захисту рослин та гербіцидів, спостерігається використання заборонених препаратів та ін. негативні явища, що впливають на якість виробленої сільськогосподарської продукції та родючість землі. Наявна зараз Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба України) не контролює цю ситуацію. Так, наприклад, якість рослинної продукції, яка реалізується селянами на місцевих ринках, зовсім

не перевіряється. Треба відзначити, що ця продукція споживається насамперед населенням, що впливає на його здоров'я. Усе це негативно впливає на стан відтворення виробничого та трудового потенціалу селянських господарств, рівень життя сільського населення загалом. Вирішення вищезазначених проблем вимагає розробки відповідних заходів, зокрема і до досвіду в країнах Європейського Союзу, які б дозволили вирішити перелічені вище проблеми на основі вдосконалення організації діяльності селянських господарств, а також фермерських господарств за державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним питанням проблем розвитку особистих селянських господарств, фермерських господарств в Україні та у світі присвячено багато наукових публікацій вітчизняних учених. Питаннями місця та проблем розвитку особистих селянських господарств опікувалися М.Й. Малік, В.М. Заяць, М.М. Кропивко [1–2] та інші дослідники.

Питання становлення і розвитку фермерських господарств, їх державної підтримки досліджувались у роботах П.Т. Саблука, Є.В. Милованова, В.Я. Месель-Веселяка М.Й. Маліка, П.М. Макаренко [3–5] та ін. При цьому в роботах була обґрунтована необхідність формування ведучої ролі фермерських господарств серед інших організаційно-правових форм господарювання, спираючись, зокрема на світовий досвід розвитку різних організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві. Але питання механізму формування, стимулювання та розвитку сімейних фермерських господарств, їх ролі та місця серед інших форм господарювання залишаються невирішеними та актуальними.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення основних проблем функціонування господарств сільського населення, які гальмують подальший розвиток сільськогосподарського вироб-

ництва та сільський розвиток загалом, проаналізувати та обґрунтувати можливість їх вирішення за рахунок розвитку фермерського руху, зокрема сімейних фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на високі темпи росту сільськогосподарської продукції за останні роки, обсяги виробництва ще не досягли рівня 1990 р. (як і у всі попередні роки незалежності України) і становили у 2015 р. лише 88,2% порівняно з 1990 р. Таке положення пов'язане насамперед із дуже низькими темпами росту продукції тваринництва, а саме рівень обсягів виробництва цієї галузі становить лише 53,7% порівняно з 1990 р. [8].

Необхідно знаходити напрями значного зростання сільськогосподарського виробництва завдяки насамперед визначенням пріоритетних напрямів. Рішення питань обрання пріоритетних напрямів стратегічного розвитку сільськогосподарської галузі пов'язане також із визначенням найбільш ефективних форм господарювання, поряд з іншими питаннями. У Законі України «Про фермерське господарство» (в новій редакції) визначено поняття «фермерське господарство» так: «Фермерські господарства є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [6]. Основні відміни у формулюванні цього поняття від попереднього закону пов'язані з браком обов'язкового створення юридичної особи та розширення мети створення фермерського господарства. Таким чином, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 1067-VIII від 31.03.2016 р. [9] відтепер фермерське господарство може бути організовано також у формі фізичної особи-підприємця. У Законі вказано, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Передбачено також, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно підприємець та члени його сім'ї,

відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. На відміну від фермерського господарства, де головою фермерського господарства може бути наймана особа, головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Таким чином, згідно з новою редакцією закону виділяють можливі чотири форми фермерського господарства, а саме:

- фермерське господарство – юридична особа;
- сімейне фермерське господарство – юридична особа;
- фермерське господарство – фізична особа-підприємець;
- сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець.

Впровадження нової редакції закону має на меті переведення великих особистих селянських господарств у статус фермерських господарств та виведення з тіні всіх дрібних виробників сільськогосподарської продукції, а також і їх оподаткування.

Як було зазначено вище, аналіз досліджень українських учених із практики організації світового сільськогосподарського виробництва свідчить, що найбільш ефективними господарствами є фермерські господарства. Проте в Україні вони не стали ще провідними в сільськогосподарському виробництві, про це свідчать наведені дані в таблиці 1.

Аналіз представлених даних у таблиці показує, якщо в 1990 р. частка сільськогосподарських підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції складала 70,4%, то протягом 2010–2015 рр. вона зменшувалась та у 2015 році становила 55,1%. Відповідно до цього частка господарств населення суттєво збільшилась у 2015 р. порівняно з 1990 р. (29,6% та 44,9%).

Водночас у низці регіонів України частка господарств населення в сільськогосподарському виробництві значно перевищує 50% та становить: у Волинській області – 63,1%, Житомирській – 57,9%, Закарпатській – 92,4%, Івано-Франківська – 69,1%, Львівській – 66,3%, Рівненській – 68,9%, Чернівецькій – 77,9% [8, с. 17].

Незважаючи на досить високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва в Україні за останні роки, треба відзначити, що значна роль при цьому належить господарствам населення. Так, якщо індекси сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах у 2010–2015 рр. порівняно з 1990 р. менше 100% та у 2015 р. становили 69,3%, то в господарствах населення вони становили від 120,6% у 2010 р. до 132,5% у 2015 р. Високі темпи виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення пов'язані з дуже високою інтенсивністю праці в цих господарствах, використанням за останні роки засобів малої механізації, а також зростання загальної кількості господарств

Таблиця 1

Продукція сільського господарства України за 1990, 2010–2015 рр. [7; 8] (у постійних цінах 2010 р.)

Показники	1990	2010	2013	2014	2015
1. Сільськогосподарська продукція, млн грн – у % до загального обсягу:	282774,2	194886,5	252889,0	251438,6	239467,3
– сільськогосподарські підприємства	70,4	48,4	54,3	55,3	55,1
– з них фермерські господарства	...	12,7	14,0	13,8	14,3
– господарства населення	29,6	51,7	46,0	44,7	44,9
2. Індекси сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, %	100,0	47,2	68,6	73,1	69,3
3. Індекси сільськогосподарської продукції в господарствах населення, %	100,0	120,6	139,1	138,4	132,5

Таблиця 2

Кількість сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання та особистих селянських господарств України у 2012–2015 рр. (на 1 листопада) [8].

Показники	2012	2013	2014	2015
1. Кількість сільськогосподарських підприємств за різними формами господарювання (% до загальної кількості) – всього од.	49414	49046	46199	45379
– зокрема фермерські господарства	34035	34068	33084	32303
– зокрема % фермерських господарств до загальної чисельності підприємств		69,7	71,6	71,2
2. Кількість найманих працівників підприємств галузі сільського господарства, тис. осіб	621,8	579,8	528,9	491,4
3. Чисельність працівників фермерських господарств, осіб	100243	98617	94780	93704
4. Кількість особистих селянських (підсобних) господарств, тис. од.	4540,0	4241,6	4136,8	4108,4

населення залучених до сільськогосподарського виробництва за цей час.

Важливо також проаналізувати кількісні показники розповсюдження різних форм сільськогосподарського господарювання та місце фермерських і особистих селянських господарств. Основою розвитку сільських територій становить сільське господарство, яке представлено різними формами господарювання: державні підприємства, фермерські господарства, господарські товариства, приватні підприємства, кооперативи та ін. Наведені показники (див. таблицю 2) свідчать, що кількість фермерських господарств становить основну частку в загальній кількості сільськогосподарських підприємств та склала у 2015 р. 71,2% . Незважаючи на це, кількість зайнятих у фермерських господарствах займають незначну величину в загальній кількості зайнятих у галузі сільського господарства.

Таким чином, аналіз даних таблиць 1 і 2 свідчать, що фермерські господарства ще не займають провідних позицій у сільськогосподарському виробництві. Розширення фермерського руху можливо за рахунок залучення до нього особистих селянських домогосподарств, господарств населення з урахуванням поліпшень чинного законодавства зі створення фермерських господарств. Роль фермерських господарств є значною в розвитку сільської місцевості, що обумовлено їх розповсюдженістю та тим, що місцеві сільські ради спираються в основному на фермерські господарства в питаннях підтримки соціальної інфраструктури та вирішення основних соціальних питань сільського населення.

Як було зазначено вище, з 01.05.2016 р. почали діяти Зміни до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Як свідчить зміст цього оновленого закону, головним його завданням є залучити до утворення сімейних фермерських господарств насамперед особисті селянські господарства, а також сільські домогосподарства, створити зрозумілий та максимально простий для громадян порядок утворення сімейних фермерських господарств. Але впровадження цього закону досить сильно залежить від проведення реальних заходів, а саме: вирішення питань оподаткування сімейних фермерських господарств, наявність конкретних заходів з боку держави для стимулювання створення нових господарств та ін.

Впровадження цього закону дасть можливість створення додаткових робочих місць насамперед для молоді, поповнення місцевих бюджетів завдяки легалізації сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарств та інших селянських домогосподарствах.

Треба відзначити, що автоматично цей закон не запрацює в повну силу, якщо не будуть розроблені механізми до стимулювання його впровадження в життя за підтримки реальних державних заходів. Сьогодні можливості для трансформації сільських домогосподарств у сімейні фермерські господарства, все ще доволі обмежені – у селян немає доступу ні до знань, ні до технологій, а головне – до ресурсів як матеріальних, так і технічних. Така форма господарювання на селі все ще маловідома не тільки для сільського населення, для багатьох регіональних держслужбовців – незважаючи на певні позитивні зміни в законодавстві, що дозволили формалізувати створення сімейні фермерські господарства.

Початок вирішення цих питань цього повинний бути зроблений із розробки державної та для регіональних Програм підтримки розвитку сімейних фермерських господарств впровадження яких можуть бути залучені як місцеві органи управління агропромисловим комплексом, так і розгалужені сільськогосподарські дорадчі служби. Мета програм – інформаційна компанія із роз'яснення сільському населенню зміста закону та можливостей для населення, стимулювання створення сімейних фермерських господарств – фінансова підтримка (можливо за аналогією до тієї, яка була запроваджена в державній програмі зі стимулювання створення обслуговувальних кооперативів). З метою пропагування перспективних домогосподарств у сімейні ферми необхідно провести широко коло таких заходів як: навчальні курси, тренінги, розповсюдження інформаційних матеріалів та ін. Треба також чітко вирішити питання – на основі якої форми господарювання повинен базуватися сільський розвиток. Наприклад, Конституція Польщі закріплює, що основою сільського господарства Польщі є сімейні ферми.

Висновки. Отже, Україна є промислово-аграрною країною, де третина населення проживає в сільській місцевості. При цьому треба враховувати, що чисельність сільського населення буде скорочуватися в міру соціально-економічного розвитку країни. Існує необхідність упровадження цілеспрямованої політики розвитку села, яка би визначала на законодавчому рівні місце сімейних фермерських господарств та їх об'єднань – сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів, як основи для розвитку сільських територій України та економічного благополуччя сільських громад. Таким чином, створення мережі сімейних фермерських господарств у сільській місцевості та перетворення частини особистих селянських господарств на сучасні товарні фермерські господарства сприяло б розв'язанню проблеми зайнятості і доходів значної частини сільського населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 87–95.
2. Роль господарств населення у забезпеченні потреб людини / М.М. Кропивко // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 38.
3. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37.
4. Економічний потенціал різних форм підприємств / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 89–97.
5. Перспективи розвитку фермерства в Україні / О.С. Дудник // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 97.
6. Закон України «Про фермерське господарство» № 973–IV від 19/06/2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
7. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики. Київ, 2015 – 586 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.
8. Сільське господарство України у 2015 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики. – Київ 2016. – 360 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.
9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 1067-VIII від 31.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.